

**THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC RELATIONS
BETWEEN RUSSIA AND KHIVA IN THE LATE XIX AND
EARLY XX CENTURIES**

Narimov Asadbek Yangabai oglu

Master's student of the Faculty of History of the National University of
Uzbekistan

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14214393>

ARTICLE INFO

Received: 20th November 2024

Accepted: 24th November 2024

Online: 25th November 2024

KEYWORDS

Khiva, economy, raw materials,
capital, railway, cotton
plantation, American variety,
korakol, bunker, commissioner.

ABSTRACT

This article examines the development of economic relations between the Khanate of Khiva and Russian empire in the late 19th and early 20th centuries, the entry of railways and Russian banks into the territory of the khanate and, as a result, the country's transformation into a raw material base. In the article, the economy of the Khanate of Khiva, the system of crediting and provisioning, and the processes of cultivation of the American cotton variety are thoroughly studied.

**РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ РОССИИ И ХИВЫ В КОНЦЕ XIX
НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ**

Сын Наримова Асадбек Янгабай

Магистрант исторического факультета
Национального университета Узбекистана

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14214393>

ARTICLE INFO

Received: 20th November 2024

Accepted: 24th November 2024

Online: 25th November 2024

KEYWORDS

Хива, экономика, сырье,
капитал, железная дорога,
хлопковая плантация,
американский сорт, коракол,
бункер, комиссар.

ABSTRACT

В данной статье рассматривается развитие экономических связей между Россией и Хивой в конце 19 - начале 20 веков, проникновение железных дорог и русских банков на территорию ханства и, как следствие, превращение страны в сырьевая база. В статье подробно изучены экономика Хивинского ханства, система кредитования и снабжения, процессы выращивания американского сорта хлопка.

**XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA ROSSIYA-XIVA O'RTASIDAGI
IQTISODIY ALOQALARNING RIVOJLANISHI**

Narimov Asadbek Yangabay o'g'li

O'zbekiston Milliy Universiteti Tarix fakulteti magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14214393>

ARTICLE INFO

Received: 20th November 2024

Accepted: 24th November 2024

Online: 25th November 2024

ABSTRACT

Ushbu maqola Xiva xonligining XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Rossiya va xiva o'rtasidagi iqtisodiy

KEYWORDS

Xiva, iqtisodiyot, xomashyo, kapital, temiryo'l, paxta plantatsiyasi, Amerika navi, qorako'l, bunka, komissioner.

aloqalarning rivojlanishi, xonlik hududiga temiryo'llar va rossiya banklarining kirib kelishi va buning natijasida o'lkaning homashyo bazasiga aylanishi o'rganilgan. Maqolada asosan Xiva xonligining iqtisodiyoti, kreditlash va ta'minlash tizimi va Amerika paxta navining yetishtirilishi jarayonlari puxta o'rganib chiqilgan.

Xiva xonligining Rossiya sanoati uchun xom ashyo bazasiga aylanishi Xiva xonligining XIX asr oxiri — XX asr boshlaridagi iqtisodiy tarixidagi asosiy voqea uning Rossiya sanoati ehtiyojlari uchun xom ashyo bazasiga aylanishi bo'ldi. Ushbu jarayon, 1880-yillarda Zakaspiy temir yo'li qurilishi bilan bog'liq bo'lib, rus kapitalining mintaqaga kirib borishi kuchaygan davrga to'g'ri keldi. Garchi bu temir yo'l Xiva xonligi hududiga bevosita tegmasa-da, uning qurilishi xonlik iqtisodiyotiga dolzarb ta'sir ko'rsatdi. Avvalo, temir yo'l Xiva va Rossiya o'rtasidagi savdo aloqalarining rivojlanishiga yordam berdi, shuningdek, Amudaryo flotiliyasining tashkil etilishiga zamin yaratdi, bu esa tovarlar va xom ashyoning transportirovkasini sezilarli darajada tezlashtirdi¹.

Shunday qilib, Xiva xonligi temir yo'l yo'llariga bevosita yaqin bo'lmagan bo'lsa-da, temir yo'l qurilishi mintaqa uchun yangi iqtisodiy ufoqlarni ochdi, uni Rossiya imperiyasining kengroq savdo va sanoat-iqtisodiy tarmoqlariga integratsiya qildi.

Rus kapitali va imperializmning roli Rossiyaning imperializm bosqichiga o'tishi bilan rus kapitalining tashqi savdosi o'rta Osiyo iqtisodiyotini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Bu faqat savdo operatsiyalarini emas, balki hududning qishloq xo'jaligi, tabiiy boyliklari va mehnat resurslarini ishlab chiqish bilan bog'liq chuqurroq iqtisodiy jarayonlarni ham o'z ichiga olgan. Rossiyaning Xiva xonligiga bo'lgan iqtisodiy ta'siri kuchayishi jarayoni, Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoda siyosiy va iqtisodiy ekspansiya strategiyasining bir qismi bo'lib, uning bu hududdagi mavqeyini mustahkamlashga qaratilgan edi.

Shunday qilib, Xiva xonligi Rossiya uchun nafaqat muhim iqtisodiy hamkor, balki uning Markaziy Osiyodagi imperialistik siyosatining tarkibiy qismiga aylandi. Bu esa Xiva xonligining iqtisodiy tuzilmasi va Rossiya bilan bo'lgan munosabatlariga XX asrda uzoq muddatli ta'sir ko'rsatdi.

1914 yilga kelib, Xiva xonligida bir nechta yirik rossiyalik banklar, jumladan, Rus-Yapon banki, Sibir savdo banki, Moskvadagi hisob-kitob banki va Azov-Donsk tijorat banklari faoliyat yuritayotgan edi. Ushbu moliya institutlari hudud iqtisodiyotida muhim rol o'ynab, mahalliy tadbirkorlarga kreditlar va subsidiya berishda, shuningdek, xonlik iqtisodiyotining turli sohalarini, jumladan, paxtachilikni rivojlantirishda faol ishtirok etgan.

Banklar Xiva iqtisodiyotiga rus kapitalining kirib borishining muhim vositalariga aylandi. Rus moliya institutlari nafaqat mahalliy savdogarlar va tadbirkorlarni subsidiya bilan ta'minlagan, balki paxta ekinlari maydonlarining kengayishini faol ravishda qo'llab-quvvatlagan — bu Xiva xonligining asosiy eksport madaniyatlaridan biri edi. Masalan, Rus-Yapon banki Urganchda 120 nafar mahalliy ziyolilarga kreditlar bergan, shu jumladan, mashhur shaxslar, masalan, Bakalo aka-uka, Shayx Nazar-bek va Xuseyn-bek kabi shaxslar.

¹ Л.Костенко, Хивинское ханство в сельскохозяйственном отношении. «Военный сборник», 1874, т. 96, № 4, — С. 381; О'zMA, 2-fond, 1-ro'yhat, 291-ish, v. 93.

1914 yilga kelib, banklar tovarlarning deyarli barcha import va eksportini nazorat qilib, Xiva va Rossiya o'rtasidagi savdoda hukmron o'yinchi rolini o'ynagan. Ayniqsa, ular xom ashyo va tayyor mahsulotlarni sotib olishni moliyalashtirib, Rossiyaning Xiva bozoridagi mavqeyini mustahkamlashga yordam bergan. Bank kapitaliga qo'shimcha ravishda, mintaqada rus savdo firmalari va transport kompaniyalari faoliyat yuritib, bank institutlari bilan faol hamkorlik qilib, o'zlarining ta'sir doirasini kengaytirgan.

1912 yilga kelib, Xivada 33 ta yirik va 156 ta o'rta savdo firmalari, shuningdek, 293 nafar bank va transport kompaniyalarining xizmatchilari faoliyat ko'rsatgan. Yirik savdo tashkilotlaridan shuni alohida ta'kidlash mumkinki, ular orasida N.Kudrin va Ko. tomonidan tashkil etilgan O'rta Osiyo savdo-sanoat jamiyati, Aka-uka Kraftlar jamiyati, Kavkaz va Merkuriy, Nobel va boshqa taniqli kompaniyalar mavjud edi².

Banklar va savdo kompaniyalari faoliyatining asosiy sohalaridan biri paxtachilik edi. Banklar va savdo firmalari mahalliy dehqonlarga (qishloq xo'jaligi ishchilariga) moliyaviy yordam ko'rsatib, ularga paxta ekinlarini kengaytirish va hosilni oshirish uchun bunkalar (avanslar) taqdim etgan. Buning evaziga savdogarlar hosil bo'lgan paxtani sotib olib, uni Rossiyaga eksport qilgan, u yerda paxta rus to'qimachilik sanoatining ehtiyojlari uchun ishlatilgan.

Ushbu faoliyatlar shuni ko'rsatadiki, XIX asr oxiriga kelib, Xiva xonligi, kolonial imperiya tarkibida bo'lib, Rossiya sanoati uchun xom ashyo bazasiga, ayniqsa, mahalliy paxtani asosiy xom ashyo sifatida ishlatadigan to'qimachilik sanoati uchun xom ashyo manbaiga aylanib borgan³.

Xiva iqtisodiy tarixida ikki bosqichni ajratish mumkin:

Birinchi bosqich (1870-yillarning oxiri — 1890-yillar): Bu davrda Rossiyada sanoat kapitali hukmronlik qilgan va Xiva asosan Rossiyada ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlarini sotish bozori sifatida xizmat qilgan. Ammo bu mahsulotlar xonlikka cheklangan hajmlarda yetkazib berilgan, asosan, Xivaga to'g'ridan-to'g'ri temir yo'l aloqasining yo'qligi tufayli. Mahalliy qishloq xo'jaligi ixtisoslashmagan bo'lib, paxta ekinlari dastlab iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lmagan. Qishloq xo'jaligida asosan oziq-ovqat ekinlari, masalan, bug'doy, arpa, jo'xori va makkajo'xori yetishtirilgan. Ammo shu bosqich oxiriga kelib, xonlikda tovar xo'jaligi elementlari shakllana boshladi, bu esa birinchi ichki bozorning paydo bo'lishiga olib keldi.

Birinchi bosqichning eng muhim xususiyati Xivani kengroq iqtisodiy tarmoqlarga, nafaqat umumrossiya bozoriga, balki umumturkman va jahon bozoriga integratsiyalashuvining asta-sekin amalga oshganidir.

Ikkinchi bosqich (1890-yillar — 1917 yil): Bu davrda Rossiyada moliya kapitalining hukmronligi kuchaygan va bu Xiva xonligi iqtisodiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan. Shu vaqtga kelib, Rossiya o'zining Markaziy Osiyodagi kolonial ekspansiyasini faollashtirgan va Xiva, uning muhim qishloq xo'jaligi resurslari (ayniqsa, paxta plantatsiyalari) bilan, ushbu strategiyaning muhim qismiga aylangan. Shu davrda mintaqada kapitalistik munosabatlar chuqurlashgan, bu esa savdo va ishlab chiqarish bilan bog'liq moliyaviy oqimlarning kuchayishiga va mahalliy iqtisodiyotning yanada aniq ixtisoslashuviga olib kelgan.

² O'zMA, 2-fond, 1-ro'yhat, 291-ish, 94, 117-albom, v. 82.

³ O'zMA, 1-fond, 27-ro'yhat, 425-ish, 11-12-albom; 29-fond, 1-ro'yhat, 75-ish, v. 71.

Birinchi bosqich oxirida Xiva Rossiya bozoriga va xalqaro savdoga faol integratsiya qilindi. Mintaqaning Rossiya uchun xom ashyo bazasiga aylanishi nafaqat Rossiya imperiyasining ichki iqtisodiy siyosatining bir qismi, balki imperializm davrida yuz berayotgan global iqtisodiy o'zgarishlarning aksidir.

Shunday qilib, asr o'rtalarida Xiva xonligi Rossiya imperiyasining iqtisodiy va siyosiy tuzilmasining muhim qismiga aylandi, u nafaqat bozorlari, balki Rossiya sanoati uchun muhim xom ashyo manbai sifatida ham xizmat qildi.

Ikkinchi bosqichda (XIX asrning 90-yillari — XX asr boshlarida) Xiva xonligining qishloq xo'jaligi sezilarli darajada ixtisoslashdi va paxta, lucerna, ipak va qorako'l kabi ekinlarni yetishtirishga e'tibor qaratildi, bu esa rus kapitalining ta'siri tufayli amalga oshdi. Rossiya savdo firmalari va banklari, xonlik iqtisodiyotiga faol aralashib, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni moliyalash mexanizmini yaratdi, bu esa o'z navbatida qarz berish va vositachilar — komissionerlar yoki tarozudorlar tizimi orqali amalga oshirilgan.

Rus banklari, jumladan, Rus-Yapon banki, Sibir savdo banki va boshqalar, mahalliy savdo jamiyatlarini moliyalashtirib, ular, o'z navbatida, xom ashyo (ayniqsa, paxta) xarid qilish uchun kreditlar taqdim etgan va paxta ekinlarini ko'paytirishni rag'batlantirgan. Rossiyalik savdo firmalari paxta sotib olish jarayonlarida va qishloq xo'jaligi ishlarini moliyalashtirishda faol ishtirok etgan, bu esa qarz va avans tizimi orqali amalga oshirilgan.

Kreditlash va ta'minlash tizimi quyidagicha tashkil etilgan:

1. Bunka (avans) berish: Savdo firmalari va kompaniyalar mahalliy dehqonlarga (qishloq ishchilariga) paxta ekinlarini kengaytirish uchun qarz berishgan. Ushbu qarzlarda o'z navbatida foizlar bilan — yiliga 8 dan 10 foizgacha berilgan. Buning evaziga dehqonlar o'z hosilini (ayniqsa, paxtani) shunday savdo uyi yoki vositachiga topshirishga majbur bo'lgan, kimki ularga avans (bunka) bergan⁴.
2. Mahalliy komissionerlarning (tarozudorlar) vositachiligi: Mahalliy vositachilar rus savdo firmalari bilan mahalliy ishlab chiqaruvchilar o'rtasida bog'lanish o'rnatishda muhim rol o'ynagan. Tarozudorlar — yoki "og'irlik o'lchovchilari" deb ataladigan vositachilar — nafaqat dehqonlar orasida pul taqsimlagan, balki ularning qarzlarni qaytarish majburiyatlarini ham nazorat qilgan. Biroq, dehqonlar ko'pincha qarz tuzog'iga tushib qolgan, chunki kreditlash shartlari juda og'ir bo'lgan, va savdo mahsulotlari og'irligi va sifatiga manipulyatsiyalar (og'irlikni kam o'lchash) qilish keng tarqalgan amaliyotga aylangan.
3. Kredit mexanizmi: Bunka, odatda, bahorda, ekin mavsumi boshlanishidan oldin berilgan. Bu pullar dehqonlarga kvitansiya asosida, kaziy (mahalliy musulmon sudyasi) tomonidan tasdiqlangan holda berilgan va ko'pincha yer va mulk garovga olinardi. Biroq, shuningdek, bunka tabiiy shaklda, masalan, sabun, choy yoki mato kabi mahsulotlar shaklida ham berilgan bo'lishi mumkin. Buning evaziga dehqonlar o'z paxtasini aynan shunday savdogarlarga topshirishga majbur bo'lgan, kimki ularga avans (bunka) bergan.
4. Savdo firmalari o'rtasidagi raqobat: Savdo firmalari (va xususiy shaxslar) o'rtasida bunka berish uchun qattiq raqobat bo'lgan. Har bir jamiyat yoki individual sotib oluvchi dehqonlarga imkon qadar ko'proq pul berishga intilgan, shunda ular kelajakdagi hosildan maksimal paxta olish imkoniyatiga ega bo'lishgan. Bu esa kreditlash shartlarini dehqonlar

⁴ O'zMA, 3-fond, 1-ro'yhat, 166-ish, v. 16.

uchun yanada qulayroq qilgan, ammo shu bilan birga, dehqonlarning qarzga bog'lanishiga va kambag'allikka olib kelgan, chunki qarz miqdori ko'pincha hosil narxidan ortib ketgan.

5. Bunka va foizli qarz tizimi dehqonlarni qarz qulligiga aylantirgan, ularga ko'pincha juda noqulay shartlarda ishlashga majbur qilgan. Mahalliy komissionerlar va savdogarlar o'z pozitsiyalaridan maksimal foyda olish uchun dehqonlarning mehnatini ekspluatatsiya qilgan. Shunday qilib, dehqonlar nafaqat hosildan, balki paxta narxlarining o'zgarishi yoki xorijiy kapital qiziqishlarining aralashuvi kabi tashqi iqtisodiy omillardan ham bog'liq bo'lgan.

– Foizli qarzarlar: Yuqori foizlar bilan berilgan qarzarlar dehqonlarni og'ir qarz majburiyatlari bilan yuklagan. Bundan tashqari, og'irlikni kam o'lchash va boshqa aldamchilik amaliyotlari natijasida dehqonlar ularga berilgan pullardan ko'proq foyda olishlari kerak bo'lgan summani olishmagan, bu esa ularning moliyaviy holatini yanada yomonlashtirgan.

– Iqtisodiy zulm: Ushbu kredit tizimlari va paxtani qarzga sotib olish orqali dehqonlar iqtisodiy tuzoqqa tushib qolgan, ko'pincha qarzarlarini to'lash imkoniyatiga ega bo'lmay, rus savdogarlari va yer egalari oldida bog'lanib qolganlar. Bu esa mahalliy ishlab chiqarishning rivojlanish imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklagan va mintaqani qullik holatida saqlagan.

– Paxtachilikka ixtisoslashish: Rus kapitalining kuchaygan ta'siri natijasida paxta Xiva xonligining asosiy qishloq xo'jaligi madaniyatiga aylandi va bu mintaqaning tashqi bozorlarga bo'lgan iqtisodiy qaramligini yanada oshirdi. Paxta ishlab chiqarish, ayniqsa to'qimachilik sanoati uchun, Rossiya sanoati ehtiyojlarini qondirish uchun asosiy xom ashyo sifatida xizmat qila boshladi, bu esa Xivani Rossiya bozoriga xom ashyo manbai sifatida mustahkamladi.

Shunday qilib, Rossiya kolonial siyosati va kapitalist munosabatlarning Xiva qishloq xo'jaligiga kirib borishi sharoitida, dehqonlar va mahalliy ishlab chiqaruvchilar iqtisodiy qaramlik va kambag'allik holatida qoldi, shu bilan birga rus kapitali Markaziy Osiyodagi o'z manfaatlarini kengaytirish imkoniyatiga ega bo'ldi⁵.

Amerika paxtasi tarixi: Xiva xonligida XIX asrning 90-yillariga qadar faqat mahalliy paxta (guza) o'stirilgan, bu paxta yuqori sifatli edi. Biroq, poytaxt hukumati va rus tadbirkorlari Markaziy Osiyoda, jumladan, Xiva xonligida, Amerika paxtasini ekishni targ'ib qilgan. 1887-yilda Amerika paxtasining urug'lari rus tadbirkorlari agentlari tomonidan Xivaga olib kelingan va dehqonlarga sotilgan. Ammo Amerika paxtasining ekinlari sekin tarqalgan, "Amerika paxtasi, deb yozgan imperator ma'muriyati xodimi, mahalliy paxtadan ko'ra qiyinroq parvarishlanadi, bunga doimiy ishchilar kerak, bunga ko'ra, ishlov berish xarajati ham qimmatroq".

O'.Shkapskiy ham shuni ta'kidladi: "... Xiva xonligida, shuningdek, Amudaryo bo'limida Amerika paxtasi yetishtirilmaydi, chunki Xiva paxtasi, biroz arzonroq bo'lsa-da, lekin yanada chidamliroq".

Amerika paxtasining daromadliligi Xiva dehqonlari uchun faqat 1900 yilga kelib tushunarli bo'lgan, shuning uchun 1905 yilga kelib Xiva paxta maydonlarining yarmi Amerika paxtasi bilan egallangan.

1905 yildan keyin amerika paxtasi asta-sekin mahalliy guzaning o'rnini egallay boshladi, chunki rus savdo jamiyatlari va hamkorliklari har yili bahorda dehqonlarga pul avanslari berib, ularni faqat yuqori sifatli paxta ekishga majbur qilganlar. XX asrning boshlarida paxta

⁵ O'zMA, 11-fond, 3-ro'yhat, 758-ish, v. 2.

ekinlari bir oz kengayib, Birinchi jahon urushi arafasida xonlikning sug'oriladigan yerlarining 16,3 foizi paxta ekish uchun ajratilgan edi. Xivaning paxtachilik markazlari quyidagi hududlar bo'lgan: Ambar-Manak (barcha ekin maydonlarining 24,3%), Qosh-Kupir (21,1%), Xanka (20%), Gurlen (19%), Besh-Aryk (17,4%) va Yangi Urganch (15,7%)⁶.

Paxtachilik maydonlarining kengayishi quyidagi ma'lumotlar bilan tasdiqlanadi: agar 1893 yilda Xivadan Rossiyaga 300 ming pud paxta eksport qilingan bo'lsa, 1909 yilda eksport 600 ming pudga yetgan, 1910 yilda — 700 ming pud, 1913 yilda esa 735 ming pud amerika paxtasi va 100 ming pud mahalliy navdagi paxta eksport qilingan⁷.

XX asr boshlarida Xiva xonligida qishloq xo'jaligi ixtisoslashuvi davom etib, paxtachilik asosiy yo'nalishlardan biriga aylangan, bunda rus kapitalining faol aralashuvi muhim rol o'ynagan. Biroq, paxtadan tashqari, boshqa qishloq xo'jaligi madaniyatlari, masalan, ipak, g'o'za va qorako'l ham ishlab chiqarilgan. Rus kapitalining bu jarayonlarga ta'siri sezilarli bo'lib, xonlikning qishloq xo'jaligi strukturasi o'zgarishida hal qiluvchi rol o'ynagan⁸.

Amerika paxtasi: Urushdan oldingi yillarda, xivalik dehqonlar asosan amerika paxtasini ekishgan. Bu rus kapitalining yordamida amalga oshirilgan, chunki ruslar Farg'ona vodiysidan ushbu yuqori hosildor paxta ekinining urug'larini dehqonlarga yetkazib bergan. Birinchi jahon urushi davrida Rossiya mato sanoatining paxtaga bo'lgan talabi sezilarli darajada oshdi, chunki chet eldan paxta importi qiyinlashgan edi. Natijada, 1915-1916 yillarda Xivada paxtaning hosildorligi rekord darajada yuqori bo'lgan.

Oziq-ovqat muammolari: Ammo paxtachilik maydonlarining kengayishi donli ekinlar ekinlari maydonining qisqarishiga olib keldi. Bu oziq-ovqat bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqardi, ayniqsa 1905 yildan keyin, Xiva Buxorodan don import qilishni boshlagan, bu orqali oziq-ovqat yetishmovchiligi qoplanishi kerak edi. 1916 yilda oziq-ovqat tanqisligi tufayli, xivaliklar paxta ekish maydonlarini keskin qisqartirib, yana donli ekinlarga qaytishga majbur bo'lishdi.

Ipakchilik: Rus kapitali bosimi ostida Xiva, shuningdek, ipak ishlab chiqarish bo'yicha ixtisoslashgan mintaqaga aylandi. 1909-1910 yillarda Xivada ipak qurtlaridan olingan ipak hosili o'rtacha 10 ming pudni tashkil etdi. Xivaning ipak mahsuloti Rossiyaga eksport qilinib, bozorda o'z o'rnini egalladi. Xivaning ipakchilik sohasi, paxtachilik singari, Rossiya sanoati uchun muhim xom ashyo bazasiga aylandi.

G'o'za : Xiva qishloq xo'jaligi uchun muhim yo'nalishlardan yana biri g'o'za a edi, bu ekin mol go'shti uchun yem sifatida ishlatilardi, shuningdek, boshqa hududlar uchun yem ishlab chiqarishda ham foydalanilardi. G'o'za ni nafaqat xivalik o'zbeklar, balki turkmanlar ham keng tarqatganlar. 1899 yilda Xivadan g'o'za a eksporti 28,5 ming pudni tashkil etgan, 1906 yilda esa bu ko'rsatkich 739,7 ming pudga yetdi. 1914 yilda g'o'za a eksporti 2 million rubldan oshdi.

Rus-Osiyo banki va «Rizaev» savdo uyi kabi savdo firmalari g'o'za a ishlab chiqarishni moliyalashtirib, uni Rossiyaga va Germaniyaning G'amburg shahriga eksport qilganlar. Ammo Birinchi jahon urushi yillarida Germaniyaga eksport to'xtatilgan, va xivalik savdogarlar yangi bozorlarni izlashni boshladilar. Natijada, g'o'za a eksporti AQShga yo'naltirildi.

⁶ О.Шканский Как хивинцы ведут поленое хозяйство на своих без водных..... –С. 30.

⁷ «История Узбекской ССР», Т. 1, кн. 2, – С. 324.

⁸ «Туркестанские ведомости», 31.X.1909; О'zMA, 630-fond, 6-ro'yhat, 382-ish, v. 53.

Qorako'l o'vchilik: Xivaning janubiy qismida, asosan turkmanlar orasida qorako'l o'vchilik rivojlanib bordi. Qorako'l, qimmatbaho mo'ynali mahsulot bo'lib, yuqori sifatli mantiya va boshqa buyumlar ishlab chiqarishda ishlatilardi va bu mahsulotlar Rossiyaga va chet elga eksport qilinardi. Qorako'l o'vchilik Xiva dehqonlari uchun muhim daromad manbai bo'lib, xonlik iqtisodiyotida katta ahamiyatga ega edi.

Xivaning qishloq xo'jaligi ixtisoslashuvi jarayonlari: Xivaning qishloq xo'jaligi ixtisoslashuvi, rus kapitali bilan chambarchas bog'liq edi. Rus banklari va savdo firmalari xonlikdagi qishloq xo'jaligiga faol investitsiya kiritib boshladilar, dehqonlarga kreditlar va qarzlarni berib, paxta, ipak va g'o'za kabi ekinlar ishlab chiqarishni ko'paytirishdi va ularning eksport shartlarini yaxshilashdi. Biroq, qishloq xo'jaligi rivojlanishiga qaramay, Xivaning oziq-ovqat importiga bo'lgan qaramligi va ishlab chiqarish quvvatlarining cheklanganligi sezilarli muammolarni keltirib chiqardi.

Xiva xonligi iqtisodiy jihatdan Rossiya va nemis savdogarlariga bog'liq bo'lib qolishi: Xiva hali ham iqtisodiy jihatdan Rossiyaga va nemis savdogarlariga bog'liq bo'lib qoldi, bu, ayniqsa, eksport mahsulotlarini ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi ixtisoslashuvi jarayonlarida o'zini ko'rsatdi. Rus kapitali nafaqat moliyaviy yordam berdi, balki paxta, ipak va boshqa Xiva mahsulotlarini etkazib berish bo'yicha asosiy yo'llarni boshqargan, bu esa unga bozorni nazorat qilish imkonini berdi.

Xivaning iqtisodiy rivojlanishi: Shunday qilib, XX asr boshlarida Xivaning iqtisodiy rivojlanishi ko'p jihatdan tashqi iqtisodiy omillar tomonidan belgilangan bo'lib, qishloq xo'jaligi ixtisoslashuvi Xiva xonligini Rossiyaning paxta va mo'yna sanoati uchun muhim xom ashyo bazasiga aylantirdi.

Xiva qishloq xo'jaligida ixtisoslashuvning ijobiy va salbiy tomonlari: XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Xivaning qishloq xo'jaligida yuzaga kelgan ixtisoslashuv natijasida uning tovarli xarakteri ortib bordi, va ba'zi bir tovar-pul munosabatlari rivojlandi. Ammo qishloq xo'jaligini muvaffaqiyatli rivojlantirishga halaqit bergan omillar ham bor edi: o'rta asrlar qolgan huquqiy tizimi va patriarxal tizim, 1910 yilgacha mavjud bo'lgan «kormlenie» tizimi, dehqonlarning ruhiy va dunyoviy feodalchilar tomonidan shafqatsiz ekspluatatsiyasi, dehqonlarning yer va mulklarini qo'lga kiritish uchun qo'llanilgan feodal tizim va yomon agrar texnologiyalar, shuningdek, qarz beruvchi rozbichilar faoliyati⁹.

References:

1. Л.Костенко, Хивинское ханство в сельскохозяйственном отношении. «Военный сборник», 1874, т. 96, № 4, – С. 381;
2. Шкапский О. Как хивинцы ведут полевое хозяйство на своих безводных землях. М., 1900. – С. 30.
3. «История Узбекской ССР», Т. 1, кн. 2, – С. 324
4. «Туркестанские ведомости», 31.X.1909; O'zMA, 630-fond, 6-ro'yhat, 382-ish, v. 53.
5. O'zMA, 2-fond, 1-ro'yhat, 291-ish, v. 93.
6. O'zMA, 2-fond, 1-ro'yhat, 291-ish, 94, 117-albom, v. 82.

⁹ O'zMA, 2-fond, 1-ro'yhat, 200-ish, v. 57.

7. O'zMA, 1-fond, 27-ro'yhat, 425-ish, 11-12-albom; 29-fond, 1-ro'yhat, 75-ish, v. 71.
8. O'zMA, 3-fond, 1-ro'yhat, 166-ish, v. 16.
9. O'zMA, 11-fond, 3-ro'yhat, 758-ish, v. 2.
10. O'zMA, 2-fond, 1-ro'yhat, 200-ish, v. 57.